

बालककेंद्री शिक्षण – नव्या युगाचे पहिले पंचशिल तत्त्व

प्रा.डॉ. वसुधा वि. देव

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

अकोला

जेष्ठ शास्त्रज्ञ डॉ. रघुनाथ माशेलकर ह्याचे पंचशिल नव्या युगाचे हे पुस्तक नुकतेच प्रकाशित झाले. नव्या युगाच्या नविन विचारांचे नेतृत्व करणारे असे हे व्यक्तीमत्त्व अतिशय गरिब घराण्यात जन्म झाला असूनही परिस्थितीवर मात करीत आज ज्ञानाच्या क्षेत्रात त्यांनी आपली छाप सोडली आहे. ज्ञानाचे उपासक निर्माते ज्यांना म्हणता येईल. अनेक नवनविन संकल्पनांना त्यांनी निर्माण केले, आकार दिला व त्याचा उपयोग समाजाला, राष्ट्राला कसा होईल ह्याचाच त्यांनी विचार केला आहे. नव्या युगाची पंचशील सांगितली ती म्हणजे –

- 1) Child Centred Education
- 2) Woman Centred family
- 3) Human Centred Development
- 4) Knowledge Centred Society
- 5) Inovation Centred India.

प्रस्तुत पंचशीलातील प्रत्येक तत्त्वांचे त्यांनी केलेले विवेचन हे मनाला अवाक करून जाते. व ह्या पंचशीलाची पूर्तता जर खरोखरच भारतात झाली तर भारत हा महासत्ता झाल्याशिवाय राहणार नाही. त्यांच्या विचारांची उंची खोली ही मोजता येणार नाही एवढी विस्तीर्ण, सखोल आहे. पण त्यांनी मांडलेल्या ह्या पंचशीलातून कोठेतरी मनात अनेक विचारांचे काहूर मानवून गेले. ह्याचे कारण म्हणजे तत्त्व चांगली आहेतच वादच नाही वास्तविक ह्या पुस्तकांचा समावेश शिक्षक प्रशिक्षणात करावयास हवा कारण आधुनिक युगात ह्या पंचशीलाचे संस्कार प्रत्येक बालकावर होणे आवश्यक आहे. व ही तत्त्वे आचरणात येणे आवश्यक आहे. शिक्षक हा समाजाचा शिल्पकार आहे ह्या अनुषंगाने हा विचार महत्त्वाचे ठरतो पण ह्या पंचशील तत्वाने मानात जे विचारांचे काहूर उठले त्यावर योग्य उत्तरे आजच्या शिक्षण प्रणालीत आहेत का ? एक शिक्षक म्हणून एक पालक म्हणून व सर्वात महत्त्वाचे ह्या देशाचा नागरिक म्हणून ह्या प्रश्नांवर निश्चित उत्तरे शोधावीशी वाटतात.

ह्या पंचशीलाच्या पहिल्या तत्वामधून आजच्या परिस्थितीच्या संदर्भात जे अनेक विचार येतात तेच मांडण्याचे प्रयोजन ह्या लेखाचे आहे.

1) बालक केंद्रीत शिक्षण :

बालक केंद्रीत शिक्षणाबाबत भारतात अनेक प्रयोग झालेत आणि होत आहेत. अनेक आयोगाच्या माध्यमातून बालकाकरिता बालकशिक्षणाबाबत विविध शिफारशी सुचविण्यात आल्यात. शिक्षण आनंददायी व्हावे म्हणून योजना आखण्यात आल्यात. सर्वशिक्षा अभियानाच्या माध्यमातून सगळ्या बालकांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणण्याचा प्रयत्न झाला. खेडोपाडी साक्षरतेचा प्रचार व प्रसार झाला. मुलांमध्ये ज्ञान विज्ञानाची आवड निर्माण व्हावी

म्हणून विविध आकर्षक उपक्रमही देण्यात आले. त्यांच्या अधिष्मता कौशल्य विकसित व्हावे म्हणून अनेक अध्ययन चाचण्या देण्यात आल्या. गरिब तसेच मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांचा शैक्षणिक विकास व्हावा म्हणून त्यांना अनेक आर्थिक सवलती ही शासनाने दिल्यात. अनेक अंध, अपंग, मंतिमंद बालके शिक्षणाच्या प्रवाहात आलीत. त्यांना योग्य आहार, वैद्यकीय सवलती प्राप्त करून दिल्या गेल्यात. बालककेंद्रीत शिक्षण यशस्वी व्हावे म्हणून शिक्षकांना प्रशिक्षण दिले गेले. त्यातून बालककेंद्रीत शिक्षणाकरिता त्यांना तयार करण्यात आले. विज्ञान तंत्रज्ञान पर्यावरण ह्या बाबत आवड निर्माण व्हावी म्हणून विविध मंडळाच्या स्थापना करण्यात आल्यात. बालकांचे शिक्षण निःशुल्क सार्वत्रिक असावे. असे भारतीय संविधानाने दंडक आखून दिला. गिजूभाई बंधेका सारख्या विचारवंतांनी त्यावर चिंतन केले अनेक बालककेंद्री अध्ययन अध्यापन पद्धती उदयाला आल्यात. बालकांचे स्वास्थ्य चांगले रहावे ह्याकरिता खिचडी योजनाही राबविण्यात आल्यात. बालकांचा नविन जगाशी संबंध यावा म्हणून त्यांना प्राथमिक स्तरापासून संगणक शिक्षण देण्याचीही तरतुद झाली. संगणकाच्या माध्यमातून अनेक Self Learning Packages तयार झाले. संगणकाधिष्ठित अध्ययन अध्यापन पद्धती उदयाला आल्यात. गळती स्थगितीचे प्रमाण कमी करण्यासाठी विविध आर्थिक सवलती बालकाकरिता उपलब्ध झाल्यात हे सर्व बालक केंद्री शिक्षणाला अनुसरूनच करण्यात आले. त्यामागे मुळ विचार हाच आहे की, बालवयातच बालकांमध्ये संस्कार रुजतात. व त्यातूनच उद्याचा सुसंस्कारित नागरिक तयार होईल. हा दृष्टिकोन अतिशय उदात्त आहे. त्याकरिता योजनाही चांगल्या आहेत. ह्यातून बालक शिक्षणाचा प्रसार व प्रचार व्हायला मदत झाली. अनेक बालके शिक्षणाच्या प्रवाहात आलीत. शिक्षित होऊ लागली. अनेक बालमजुरांचे पुनर्वसन झाले, होत आहे. अनेक बालके आज क्रीडेच्या क्षेत्रात, विज्ञानाच्या क्षेत्रात जागतिक स्तरावर भारताचे नाव उज्ज्वल करित आहे. बालकांनी तरुणानी विज्ञानाकडे वळावे म्हणून केंद्रशासनाने किशोर वैज्ञानिक ही योजनाही सुरु केली. ह्या सर्व बाबी शिक्षणाच्या क्षेत्रात सकारात्मक घडत आहेत. व्यक्ती, समाज, कुटुंब शासन जागतिक स्तर ह्या सर्वांच्या परिने बालक केंद्री शिक्षण व शिक्षणात बालकांचा विचार ह्या बाबींवर प्रभावीपणे विचार सुरु आहे. हे सर्व घडत असतांना University of Education planning and administration ह्या संघटनेने नुकत्याच झालेल्या सर्वेक्षणानुसार असे निदर्शनास आणून दिले आहे की, भारतात 32,000 शाळांमध्ये एकही विद्यार्थी नाही. 23,000 शाळा अशा आहेत की, जेथे शिक्षकच नाही. 46,000 शाळा अशा आहेत ज्या कोणत्याही इमारतीत भरत नाहीत. ह्या शाळांपैकी 18,000 शाळा ह्या सरकारी आहेत. आज राज्यात 7 लाख 60 हजार बालकामगार असून देशभरात ही संख्या 1 कोटी 26 लाख इतकी आहे हा आकडा शासकीय आहे. बालकामगारांसाठी काम करणाऱ्या

संख्याच्या संशोधनानुसार राज्यात ही संख्या 20 लाख तर देशात हा आकडा 4 कोटीच्या आसपास आहे. (दि. 18/04/2008 च्या लोकसत्ता मध्ये बालकामगाराबाबत ही आकडेवारी प्रसिद्ध झाली) ही सर्व आकडेवारी भयावह आहे. बालक शिक्षणाच्या बाबतीत एकीकडे एवढा उहापोह होत असतना आजही आपल्या देशात पाहिजे त्या प्रमाणात शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण झालेले आपणास आढळत नाही. ह्याचे कारण काय आहे? समाजाचा नकारात्मक दृष्टिकोन? शासन यंत्रणा? उदासिन कुटुंबे? दारिद्रय? अज्ञान? अंधश्रद्धा? नेमके काय कारण असावे ह्याचा प्रथम शोध घेणे अनिवार्य आहे. मुळातच मला अस वाटत की ह्या सर्व प्रयत्नांमध्ये ज्याच्या साठी ह्या सर्व सोयी सवलती दिल्या जातात तो घटक अर्थातच बालक हाच दुर्लक्षित आहे. असे हे विधान करणे धाडसाचे ठरेल. कारण एकीकडे बालक केंद्र मानून होणाऱ्या शिक्षणातील बदल आणि दुसरीकडे बालक दुर्लक्षित आहे हे विधान अभ्यासकांना विरोधाभासात्मक वाटेल परंतु एक बाब निश्चित की आम्ही ह्या सर्व खटाटापेपातून बालकांकडेच दुर्लक्ष केलेले आहे. शिक्षणातून आम्ही वैज्ञानिक घडविण्याचा प्रयत्न केला, शिक्षणातून आम्ही शास्त्रज्ञ, खेळाडू, शिक्षक, तंत्रज्ञ, आणखी काहीतरी. ह्या सर्व बाजूनी बालकांच्या विकासाचा विचार आमच्या शिक्षण प्रणालीने केला. पण ह्या सर्वांमध्ये बालवयात असणारे त्यांचे सुंदर मनाचा आम्ही कितपत विचार केला ? ह्या शिक्षण प्रणालीतून सुंदर मनाची निर्मिती झाली का? सुंदर स्वभावाची निर्मिती झाली का ? ती निर्मिती झाली असती तर गुडगावामध्ये आठव्या वर्गातील विद्यार्थ्यांने आपल्या वर्गामित्राच्याच शरीराची गोळ्या घाळून चाळणी केली नसती. बालगुन्हेगारीचे प्रमाण वाढले नसते आज शिक्षणातून योग्य विचार करण्याची क्षमता विकसित होते आहे का ? विद्यार्थ्यांना निषेधात्मक विचारापासून आपण परावृत्त करू शकतो का ? आज समाजातील गुन्हेगरांचे मन त्यांच्या बाल्यावस्थेत निश्चित दुर्लक्षित झाले हे दुर्लक्षित का झाले कोणी केले? का केले ? हा खरंच संशोधनाचा विषय आहे पण एकमात्र नक्की की कुटुंब, शासन, समाज, शिक्षण ह्या सर्वच स्तरावर ते दुर्लक्षित राहिलेत. आणि म्हणून त्याची पाशवी वृत्ती वाढत गेली. आणि ती इतकी वाढली की त्यांना, कुटुंब, देश समाज, राष्ट्र कशाचीच चाड राहिली नाही. आणि म्हणूनच बालक शिक्षणाचा विचार करतांना सुंदर मनाची निर्मिती ह्या शिक्षण विषयक ध्येयाला प्राधान्य मिळायला हवे. ही सुंदर मनाची निर्मिती करून चांगला विचार ह्या बालकांमध्ये रुजवायला हवा. तरच तो चांगला शास्त्रज्ञ, चांगला वैज्ञानिक, घडू शकेल. चांगला नागरिक घडू शकेल. कारण आजचा बालक हा उद्याचे भविष्य आहे. भविष्य म्हणजेच वर्तमान काळ आणि पुढील काळ याची बेरीज हे समिकरण लक्षात घेतले तर वर्तमान काळ हा महत्त्वाचा ठरतो. आणि बालकांचा वर्तमान काळ हा जेवढा अधिक सुंदर असेल तेवढाच समाजाचा पुढील काळ हा सुंदर राहून एका सुंदर राष्ट्राची निर्मिती होईल.

भारताला महासत्ता बनायचेच आहे पण केवळ बहिरंग विकास करून तो महासत्ता बनू शकत नाही ते एक अवाजवी स्वप्न ठरेल. कारण राष्ट्र म्हणजे केवळ एक भुभाग नाही. केवळ त्या भुभागावर निवास करणारी जनता म्हणजे राष्ट्र होत नाही तर एका उदात्त ध्येयाकरिता जेव्हा सर्व नागरिक झटतात. त्याला राष्ट्र म्हणतात. हे उदात्त ध्येय आजच्या बालकांना शिक्षणाच्या माध्यमातून द्यावे लागेल. हे उदात्त ध्येय केवळ पाठ्यपुस्तके शाळा, अभ्यासक्रम देवू शकत नाही. त्यासाठी समाजाच्या सर्वच स्तरावर आम्हाला त्याचा सर्वकष विचार करायला हवा. समाजाच्या प्रत्येक घटकांची भूमिका ह्याबाबतीत महत्त्वाची ठरेल. ह्याबाबतीत काही निश्चित पावले उचलण्याची गरज आता प्रकर्षाने निर्माण झाली आहे. 2020 चा भारत हे स्वप्न वास्तवात आणण्यासाठी जेवढ्या बाह्य अंगाचा विकास करणे आवश्यक आहे. त्यापेक्षा कितीतरी प्रमाणात अंतर्मनाचा विकास ही बाब महत्त्वाची ठरते. आणि आज दुर्दैवाने शिक्षणातून हाच घटक सर्वात दुर्लक्षित आहे. अनेक विषय बालकांना एकदम शिकवून चालणार नाही. कारण प्रत्येकांची कुवत क्षमता ह्या निरनिराळ्या असतात. ह्या प्रत्येकाच्या क्षमताचा विचार शिक्षणात होणे आहे. ज्ञानदेवांनी आपल्या पसायदानात म्हटले आहे. “जो जे वांछील, तो ते लाहो” ह्या उक्तीनुसार प्रत्येक बालकाला त्याच्या क्षमतेनुसार अभिरुचीनुसार, त्याच्यातील कौशल्यानुसार त्या त्या क्षेत्रात शिक्षण मिळाले तरच आपण बालककेंद्री शिक्षणाचा विचार केला आहे असे आपण म्हणू शकू ? तो बालक वर्गामध्ये इतर विषयात कदाचित नापास होत असेल पण त्याच्या आवडीच्या क्षेत्रात त्याला सुरवातीपासून योग्य प्रशिक्षण दिले तर निश्चितच तो उत्कृष्ट शास्त्रज्ञ, उत्कृष्ट वैज्ञानिक उत्कृष्ट गायक बनू शकेल. प्रसिद्ध गायक अरुण दाते परीक्षेत नापास झालेत. तेव्हा त्यांच्या आईवडीलांनी पेढे वाटले कारण त्यांच्यातील गायनाचे वेड त्यांच्यातील सुप्त गायक हा इंजिनिअरींगच्या अभ्यासात कधीच रमला नाही. आपल्या मुलांचे, कौशल्य ह्यांच्या आईवडिलांनी ओळखले आणि त्यांना गायनकले मध्ये प्रोत्साहन दिले. पालकांचा हा दृष्टिकोन आजच्या पालकांना कदाचित पटणार नाही पण शिक्षणही बाहेरून लादता येण्यासारखी बाब नाही. स्वामी चिन्मयानंद सरस्वती शिक्षणाच्या बाबतीत म्हणतात की, “शिक्षण ही अंतरंगातून प्रस्फुटीत होणारी, गुरुच्या हातून संरक्षित असणारी शक्ती आहे” मग बाहेरून लादण्यात येणारे शिक्षणाने खरच विद्यार्थ्यांचा सुप्त व्यक्तीत्वाचा विकास होणार आहे का? विद्यार्थ्यांमध्ये बुद्धीमत्ता आहे. शक्ती आहे पण ही बुद्धीमत्ता शक्तीहीन होते आहे. विवेकहीन होते आहे, कारण ह्या बुद्धीमत्तेला अभिव्यक्त होण्याच्या वाटाही अनेक आहेत. निवडीबाबत क्षमताही त्यांच्या विकसित झाल्या आहेत. ह्याचा विचार फक्त बालक शिक्षणातूनच होईल हा विचार आता थांबवायला पाहिजे. बालकशिक्षण, बालककेंद्री शिक्षण अर्थात बालकांच्या ह्या शिक्षणाचा विचार करताना शाळा, पाठ्यपुस्तके, अभ्यासक्रम

ह्यांचाच विचार करून चालणार नाही तर सर्वस्तरावर कौटुंबिक, सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सर्व क्षेत्रातील पावित्र्य राखायला हवे. व त्याकरिता पालक शिक्षक नेतृत्व प्रशिक्षण, अध्यापिका सांस्कृतिक प्रशिक्षण इ. अनेक स्तरावर एक आदर्श योजना आखावी लागेल. जोवर कौटुंबिक, आर्थिक, राजकीय, क्षेत्रात हे पावित्र्य निर्माण होत नाही व त्याकरिता काही विशेष उपाय योजना होत नाही. तोपर्यंत केवळ बालकांना दिलेले बालककेंद्री शिक्षण हा विचार एकांगी ठरेल. ह्याच अनुषंगाने बालकांचे मन विकसित करायला हवे. हे सर्व करित असताना बालक शिक्षणाच्या बाबतीत एक फार मोठा विरोधाभास आढळतो आणि तो म्हणजे शहरातील “शहरी संस्कृती” जपणाऱ्या उच्चभ्रु कुटुंबातील मुलांकरिता असणाऱ्या शाळा तर ग्रामीण भागातील अत्यंत गरीब कुटुंबातील उघडयानागडया मुलांसाठी असणाऱ्या शाळा. भारताचे भविष्य जर शाळाशाळांमधून घडणार असेल तर हा विरोधाभास का ? आज तर चित्र असे आहे की, एकीकडे अंतराळात झेप मारण्याचे सामर्थ्य निर्माण करण्याचे स्वप्न पाहणारे आम्ही ह्या ग्रामीण शाळेतील मुलांमध्ये पोट भरण्याचे सामर्थ्यही निर्माण करण्यास असमर्थ ठरत आहोत. शिक्षणाचे जसे खाजगीकरण झाले तसेच शहरीकरणही झाले आहे. पण मुले जर शाळेपर्यंत येत नसतील तर शाळांनीच मुलापर्यंत जायला हवे. हा विचार महत्त्वाचा ठरतो. माझ्या देशातील माझ्या ग्रामीण भागातील लेकरांना हे दर्जेदार शिक्षण मिळू शकणार नाही का ? महात्मा गांधी यांनी ग्रामीण भागाकडे प्रगतीचा ओघ वळवा असा विकासाबाबत मंत्र दिला. पण आधुनिक काळात ग्रामीण भागाचे शहरीकरण (Urbanisation of the rural area.) हा नारा आपल्या देशात पक्का करायला हवा. ग्रामीण भागात दर्जेदार शाळांची स्थापना. खाजगी शाळांची स्थापना, निःशुल्क प्राथमिक शिक्षण व ह्या बाबींकडे लक्ष दिले तर आज मुंबईला जी समस्या भेडसावते आहे तिचे प्रमाण निश्चित कमी होईल. शिवाय ग्रामीण भागातील मुलांमध्ये असलेली शक्ती, क्षमता ह्यांचा वापर देशाच्या कल्याणाकरिता करता येईल. कारण शिक्षण ही गुंतवणूक आहे ही गुंतवणूक काही क्षेत्रात कमी किंवा काही क्षेत्रात जास्त असे करून चालणार नाही. आज एकाच वर्गात 100 विद्यार्थी एकाचवेळी शिक्षण घेत असतील तर एका शिक्षकाला त्याच्यातील क्षमतांचा शोध लागेल का ? त्यांच्या सुप्त शक्तीचा शोध लागेल का ? ही प्रमाण बद्धता निर्धारित करण्याची वेळ आली आहे. ज्यांनी भारताला तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात जागतिक स्तरावर नावलौकिक मिळवून दिला ते माजी राष्ट्रपती, व उत्कृष्ट शिक्षक मा. अब्दुल कलाम हे ग्रामीण भागातीलच आहे. पण योग्य वेळी शिक्षकांचे योग्य मार्गदर्शन पालकांचे प्रेम, सौहार्दता, सुसंस्कार ह्यांच्या सहकार्याने त्यांनी जी झेप घेतली तेथे खऱ्या अर्थाने बालककेंद्री शिक्षणाची संकल्पना परिपूर्ण ठरते. असे मला वाटते. अर्थात ग्रामीण भागाकडे आता मानवसंसाधन विकासाचा दृष्टिकोन वळावयाला हवा. प्रत्येक

बालकाला त्याच्या क्षमतेनुसार शिक्षण मिळायलाच हवे केवळ क्षमताधिष्ठित चाचणीने ते साध्य होणार नाही. एकाच चाचणीच्या माध्यमातून आपण सर्वच बालकातील क्षमताचे मापन करू शकत नाही. शिवाय क्षमताचे मापन ही संख्यात्मक बाब नाही तर ही गुणात्मक बाब आहे. ह्यासाठी निरीक्षण कर्त्याचे कौशल्य व वृद्धीगत करावे लागेल. शिवाय हा केवळ अध्यापकीय निरीक्षणाचा भाग नाही तर पालक निरीक्षण, सामाजिक घटकाचाही निरीक्षणाचा भाग आहे व ह्या निरीक्षणातून एकदा बालकाच्या अंगी असणाऱ्या क्षमता आपण शोधण्यात यश मिळविले तर निश्चितपणे त्या क्षमतेच्या कौशल्याच्या संदर्भात आपल्याला त्याला सखोल ज्ञान देता येईल व त्यानुसार त्याला त्याच्या क्षेत्रात आपल्याला सखोल ज्ञान देता येईल. व त्या विषयाच्या संदर्भात अधिष्ठान, तात्विक भाग, प्रात्यक्षिक कार्य, प्रकल्पकार्य, संशोधन कार्य व त्यातून त्या विषयाच्या आशयाची समृद्धी ह्या सगळ्या प्रवासाचा आपल्याला विचार करावाच लागेल जो विचार आपण विद्यार्थ्यांच्या मॅट्रिक नंतर करतो तो विचार प्राथमिक स्तरावरून करावा लागेल व त्यानुसार त्याच्या पुढील शिक्षणाचा विचार करावा लागेल. ही बाब कदाचित अव्यवहार्य वाटेल पण राष्ट्राच्या उज्ज्वल भविष्यासाठी ही बाब महत्त्वाची ठरेल. ह्याचे कारण महासत्ता होण्याचे ध्येय स्वप्न भारताने पाहिले आहे. प्रत्येक क्षेत्रात उच्चांक गाठल्याशिवाय भारताला महासत्ता होता येणार नाही. आजची पिढी ही हुशार आहे. तीव्र बुद्धीमत्तेची आहे. तिची आकलन क्षमता जास्त आहे. पण त्यांच्यातील चांगुलपणा मात्र अद्याप सुप्त स्वरूपाचा आहे हा चांगुलपणा अभिव्यक्त होणे गरजेचे आहे व तेव्हाच शक्य होईल. तेव्हा त्यांच्यातील चांगुलपणाचा जेव्हा शोध लागेल. हा शोध लावण्याची आज नितांत आवश्यकता आहे. हा चांगुलपणाच त्याचा परिपूर्ण विकासास पर्यायाने देशाच्या विकासात यामुळे सहाय्य लाभेल. कारण भारत हा आध्यात्मिक दृष्टिकोनातून सुद्धा समृद्धीच्या अत्युच्च शिखरावर आहे. पण ह्या भारतीय अध्यात्माचे, तत्त्वज्ञानाचे परिपूर्ण ज्ञान आजच्या पिढीला नाही व त्यामुळे जे आज आपण नैतिक अधःपतन पहात आहोत ते ह्याचाच परिणाम आहे. परंतु काल आम्हाला ह्याचे महत्त्व पटले नव्हते. पण आज मात्र आम्हाला याचे महत्त्व पटले आहे. आज संस्कृतीचे प्रतिक राखण्यात आम्ही कितपत प्रयत्नशील आहोत. आज आमचे आदर्श कोण आहेत ? ह्या सर्वांचा गांभिर्याने विचार करण्याची वेळ आता आली आहे. अजूनही प्रत्येक पिढी ही आपल्या हाती आहे. भविष्यात उज्ज्वल पिढीची अपेक्षा करायची असेल तर निश्चितपणे जन्मपूर्व शिक्षण योजनेपासून, मातापिता शिक्षणापासून ह्याचा विचार करावा लागेल. देशाचेही नेतृत्व अशाच लोकांकडे द्यावे लागेल ज्यांनी नेतृत्वाच्या अधिष्ठानाचे शास्त्रशुद्ध प्रशिक्षण घेतले आहे. प्रत्येक क्षेत्र ही वेगळी ज्ञान शाखा म्हणून विकसित करून त्या ज्ञानशाखेचे शिक्षण हे अगदी अगदी प्राथमिक स्तरापासून दिले तर मला असे वाटते प्रत्येक व्यक्तीच्या सुप्त

शक्तीचा ओघ हा विधायक मार्गाकडे वळविता येईल व त्यातून भारताचे भावी स्वप्न साकार होईल. ह्या सर्व बाबींचा विचार आता शिक्षण तज्ज्ञांनी करायला हवा. आमच्या बालकांना कोणते शिक्षण द्यायचे हे ठरविण्याचा अधिकार आम्हाला पालक म्हणून आहे. त्याचप्रमाणे माझ्या आवडीनिवडी प्राथमिक स्तरावर अभिव्यक्त करण्याचा अधिकार बालक म्हणून मला आहे आणि जर तो अभिव्यक्त करता येत नसेल तर माझे पालक, शिक्षक, बालमानसशास्त्रज्ञ व माझे इतर समाजातील घटक माझ्या बददल हा निर्णय निश्चित होऊ शकतात. पण आता ह्या सर्व पारंपारिक शिक्षण पद्धतीतून आम्हाला वर यावे लागेल. शिक्षक म्हणून, पालक म्हणून, समाजाचा घटक म्हणून आता माझ्या बालकाचा मग तो उच्चभु घराण्यातील असो अथवा गरिब घराण्यातील असो त्याच्या सर्वांगीण विकासाची जबाबदारी आता मला घ्यावीच लागेल. व ही बाब शासनाच्याही दृष्टीस आणून द्यावी लागेल. अभ्यासमंडळांना ह्याचा विचार करावा लागेल. माझ्या बालकांची अभिव्यक्तीची भाषा जी आहे त्याबाबतचे स्वातंत्र्य मला त्यांना द्यावे लागेल. माझा आदिवासी बालक हा कुपोषणाने जीवनमृत्युच्या कचाट्यात सापडतो आहे. त्याच्याही जीवनात शिक्षणाचा रंग मला भरता येईल का ? समाजातील शारीरिक कुपोषण लक्षात येते पण मानसिक कुपोषणाचे काय ? ह्या मानसिक, बौद्धिक कुपोषणावर उपाय कोणता ? ह्यासर्व बाबी गांभिर्याने विचारात घ्यायला हव्यात. ही जबाबदारी प्रत्येकांची आहे. अशा समस्या भेडसावतात तेव्हा इंग्रजी माणुस अक्षरशः रस्त्यावर उतरतो ह्याची कारणमिमांसा स्वामी चिन्मयानंदांनी अतिशय सुरेख शब्दांत केली आहे Future of our country ह्या पुस्तकात ते म्हणतात “पाश्चात्य राष्ट्रात विविध समस्यावर लोक एकत्रित येतात Because every man in the street is conscious that he is the child of a great warrior, great soldiers of the past आज भारतात ही भावना निर्माण झाली आहे का ? मी भारतीय संस्कृतीचा बालक आहे ही भावना किती लोकांमध्ये आहे त्यापुढे जाऊन गुरुदेव म्हणतात, “For development of our country our culture and human personality it is necessary that we must come more and more conscious of our past culture.” हा सगळा विचार आता आम्ही, आमच्या शिक्षण तज्ज्ञांनी, आमच्या शासनकर्त्यांनी करायला हवा हे ध्येय आमचे आहे कारण Our child is our Future हे आदर्श असेल तर ते राष्ट्र प्रगती पथावर जाईल. नव्या युगाचा पंचशील तत्त्वातील इतरही तत्त्वाचा विचार ह्या अनुषंगाने मनाला चिंतनशील बनवितो. पण बालककेंद्री शिक्षण ह्यातून राष्ट्रांची खऱ्या अर्थाने निर्मिती व्हायची आहे. डॉ. माशेलकरांनी प्रत्येक नागरिकासाठी सकाळी उठल्यावर एक मंत्र सांगितला आहे. तो म्हणजे India is my country पण ह्या मंत्राचे महामंत्रात रूपांतर

व्हायचे असेल तर I am India हा मंत्र माझ्या बालकांना शिकवावा लागेल. 'अहं ब्रह्मास्मी' ह्या मंत्राशी नाते सांगणारा व मनाला उत्क्रांत अवस्थेच्या अत्युच्च शिखरावर नेणारा ईश्वराशी अद्वैत प्रस्थापित करणारा हा महामंत्र ह्याच्याशी नाते सांगणारा व देशाच्या प्रति अद्वैताची भावना निर्माण करणारा महामंत्र आहे I am India, I am India..... बालककेंद्री शिक्षणाची यथार्थता या ठिकाणी सिद्ध होते असे मला वाटते.

प्रा.डॉ. वसुधा वि. देव
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला

